

Türkiye Selçukluları Döneminde Buzun Kullanımı ve Konya ile Çevresinde Bulunan Buzhaneler

Zehra ODABAŞI*

ÖZ

Kış aylarında toplanan buzlar ve sıkıştırılan karın ot ve samanlara sarılarak kuyularda saklanması yöntemi tahminen en az 3000 yıllık bir uygulamadır. Türklerin Orta Asya'dan beri kar ve buzunu kullanarak bunun saklama yöntemini bildikleri anlaşılmaktadır. Türkler, yaşadıkları coğrafi bölgelerin sıcaklık değerlerinin genellikle düşük olmasına rağmen yine de yaz aylarında artan hava sıcaklığına bağlı olarak serinlemek üzere kar ve buza ihtiyaç duymuşlardır. Orta Çağlarda temini zor ve zahmetli bir materyal olan kar ve buzun saklanması konusunda çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Batı Asya'da soğuk olarak muhafaza edilmesi gereken gıda maddeleri dağlarda ve doğal buz mağaralarında kar ve buz yardımıyla korunmuştur. Anadolu'da da Selçuklular döneminde ilkel ama yine de işlevsel olan buzhanelerde buz üretimi yapılmış, gıda maddeleri buz ile muhafaza edilmiş ve ihtiyaç durumunda bunların nakli yine buzlarla gerçekleştirilmiştir. Türkiye Selçukluları döneminde kar ve buzun getirilmesine uygun dağ ya da mağaraların bulunmadığı bölgelerde havuzlar ve buzhaneler inşa edilmiştir. Kar ve buzun temiz ve beyaz bir şekilde elde edilerek nakledilmesi ve muhafazası şüphesiz kolay bir uygulama değildir. Bu nedenle özellikle saray mutfağında ve tedavide kullanılan buzun önemli bir maliyetinin olduğu söylenebilir. Selçukluların bu duruma buldukları çözüm, buzhaneleri vakıf yoluyla işleterek halkın ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Türkiye Selçukluları döneminde Konya, Karaman (Larende), Beyşehir, Akşehir ve Niğde bölgelerinde vakıflar aracılığıyla inşa edilmiş olan 10 adet buzhane tespit edilmiştir. Bunlardan 5'i Konya'nın merkezinde bulunmaktadır. Diğerlerinden ikisi Akşehir'de, geri kalan üçü ise Karaman (Larende), Beyşehir ve Niğde'dedir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen bu buzhaneler sadece muhafaza özelliği ile değil, mimarisi ve buz dondurma tekniği bakımından da önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye Selçukluları dönemi vakfiyeleri ile kaynakları ve Osmanlı dönemi arşiv belgeleri kullanılarak Konya ve çevresinde bulunan buzhaneler ve bunların özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Konya, Buzhane, Kar, Depo.

Use of Ice at the Time of Turkish Seljuks and Icehouses in Konya and Its Surrounding Region

ABSTRACT

The method of storing the ice collected in winter and the compacted snow in the wells by wrapping grass and hay is estimated to be at least 3000 years old practice. It has been understood that the Turks have used snow and ice, they also known the method of ice and snow storage since Central Asia. Although the temperature of the geographic regions in which they live was generally low, Turks still needed snow and ice to cool down due to the increasing temperature in summer. In the Medieval Age, various techniques have been developed for the storage of snow and ice, which are difficult and troublesome materials to obtain. Food that needs to be kept cold in West Asia is protected by snow and ice in mountains and natural ice caves. In Anatolia; during the Seljuk period, the foodstuffs were preserved with ice in primitive but still functional ice houses and their transportation was carried out with ice if needed. During the Turkish Seljuks period, 10 icehouses which were built by the foundations were identified in the regions of Konya, Karaman (Larende), Beyşehir, Akşehir and Niğde. Five of them are in the center of Konya. Two of the remaining icehouses are in Akşehir and the rest of them are in Karaman (Larende), Beyşehir and Niğde. Built in the first quarter of the thirteenth century, these ice houses are important not only for their preservation but also for their architecture and ice-freezing technique. In this study; information about the icehouses in Konya and its surrounding region would be provided with the help of endowment charters and sources of Turkish Seljuks and the Ottoman archival documents.

Keywords: Seljuks, Konya, Icehouses, Snow, Storage.

1. Buzun Kullanım Alanları

Türklerin Orta Asya'dan beri kar ve buzunu kullanarak bunun saklama yöntemini bildikleri anlaşılmaktadır (Martal, 2007: 62). *Dîvânü Lügâti't-Türk*'te geçen "ırğağ" kelimesinin anlamı, donmuş buzunu buzluğa çekmek için kullanılan kancadır (el-Kâşgârî, 2007: 281). Batı Asya'da soğuk olarak muhafaza edilmesi gereken gıda maddeleri dağlarda ve doğal buz mağaralarında kar ve buz yardımıyla korunmuştur. Roma ve Bizans dönemlerinde de çeşitli sebeplerle özellikle de içecekleri soğutmak için kar ve buzdan faydalandığı ve bunlar için depolar oluşturulduğu bilinmektedir. Anadolu'da da Selçuklular döneminde ilkel ama yine de işlevsel olan buzhanelerde gıda maddeleri buz ile muhafaza edilmiş ve ihtiyaç durumunda bunların nakli yine buzlarla gerçekleştirilmiştir (İlhan, 1978:423-432). Osmanlı döneminde ortak ya da ticari kullanım

*Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi, orcid no: 0000-0003-1890-4289, ze.odabasi@hotmail.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 26.07.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 07.10.2019

mahzenleri dışında evlerin kendilerine ait buz depoları da vardır. Bu durumun Selçuklu dönemi için de geçerli olduğu söylenebilir.

Orta Çağlarda buz öncelikli olarak hem yaz hem de kış aylarında yiyecek ve içeceklerin muhafazası ile nakliyesi için kullanılmıştır. Soğutma teknolojisinin olmadığı dönemlerde insanlar yiyeceklerini kurutma, konserve yapma, baharat ve tuza yatırma gibi yöntemlerle muhafaza etmişlerdir (İbn Havkal, 2017: 331). Ayrıca evinin bahçesinde serin bir suyu ve kuyusu bulunanlar ya da yakınlarında ulaşılır bir yerde mağara bulunanlar, buraları soğuk hava depoları olarak kullanmışlardır. XII. yüzyılda Maveraünnehir'de Merv kavunlarının özel bir üne sahip olduğu bilinmektedir. Bu kavunlar kurutulmuş ya da taze bir şekilde Batı'ya ihraç edilmiştir. Taze kavunlar, buzla örtülmüş deri torbalar içinde Bağdat'a kadar ulaştırılmıştır (Braudel, 1996: 98). Abbasilerin güçlü olduğu dönemlerde Harizm bölgesinde buz kalıpları ile birlikte kurşun sandıklar içerisinde paketlenen kavunlar Bağdat Hilâfet Sarayına teslim edilmek üzere gönderilmiş (Ahsan, 1979: 117-118), bu kavunlardan saray için ihtiyaç fazlası olanlar ise diğer alıcılar için bir tanesi 700 dirhemden satışı sunulmuştur (Hitti, 2011: 479).

Sıcak yaz günlerinde meyve ile içecekleri soğutmak ve dondurmanın ilkel hali denilebilecek olan kar şerbetlerini hazırlamak üzere ihtiyaç duyulan buz ise sokak satıcıları tarafından kalıp buz veya ufalanmış kar halinde satılmıştır. Büyük Selçuklu dönemi çarşı ve pazarlarında alışverişe gelen müşterilere çeşitli buzlu içeceklerin ikram edildiği bilinmektedir. Alışverişe gelenlere renkli şişelerde parlayan şuruplar, limonlu bal şerbeti, sıra, ayran, nane-kekik ile aromalandırılmış buzlu su, nişasta ve bal ile yapılan kar şerbeti, buz parçaları arasında bakır kap içerisinde soğuk tutularak servis yapılan muhallebi gibi geniş yelpazeli seçenekler sunulmuştur (Mazaheî, 1972: 246-250). Bu dönemde bir porsiyon buzun fiyatının 1 ila 1,5 dirhem arasında değiştiği dönemin kaynaklarına yansımıştır¹. Selâhaddin Eyyübî de Aslan Yürekli Richard'a kar suyu ve buzlu şerbet ikram etmiştir (Braudel, 1994: 4). Selçuklu döneminde kervansaray, zaviye ve medrese vakıflarında misafirlere ve öğrencilere ikram edilen su ve şerbetlere buz eklenmiştir. Sâhib Ata Fahreddin Ali kurucusu olduğu Sivas'taki Gök Medrese'de ve darü'z-ziyafet'te hem misafirler hem de burada eğitim gören öğrenciler için suyu soğuk tutan buz küplerinin hazır bulundurulmasını istemiştir².

XVI. yüzyılda Anadolu'da kar suyu ve buz sadece varlıklı olanların değil, halkın da ulaşabildiği bir serinleme aracı haline gelmiştir. Seyyahlar yukarıdaki fiyatlandırmayı teyit ederek buzlu şerbetlerin birkaç kuruşa satın alınabildiğini ifade etmişlerdir. Belon du Mans, Bursa karının İstanbul'a koskoca bloklar halinde geldiğini bildirmektedir (Braudel, 1994: 4). Busbecq de, İstanbul ve Anadolu'da kar suyu ve buzun bütün mevsimlerde bulunduğunu bildirmektedir (Busbecq, 2005: 58). Dolayısıyla geliştirilmiş olan kar ticareti bu dönemde de önemini korumuştur³. XVII. yüzyılda İstanbul'da neredeyse her sokakta 1 akçeye kar suyu ve buzlu meyve satılmaktadır. Buna karşın aynı dönemde Avrupa'da buzlu içecekler ve meyveler genellikle varlıklı insanlara ayrılmış bir lükstür. Kar yüklü tekneler Akdeniz çevresinde uzun yolculuklar yaparak buzun nakliyesini yapmışlardır (Braudel, 2004: 209-210).

Buzun kullanım alanlarından biri de Tıp ve tedavidir. 933 yılında er-Razî tarafından yazılan *Besinler Kitabı*'nda su, kar ve buzun faydaları ile zararları kadar tedavi edici özellikleri üzerinde de durulmuştur. Soğuk su ve karın sindirimi kolaylaştırdığı, humma ve sıcak tabiatlı hastalıklara yakalanmayı engellediği belirtilmiştir. Bunun yanında kalp ve mide iltihabını, kanın damarlarda bozulmasını önleme özelliğine sahip olduğu, ayrıca kanın rengini güzelleştirdiği ve kırmızılaştırdığı anlatılmıştır (Erdoğan vd.,1988: 42-44). Sağlık alanında kullanılan soğutucu bu maddelerin bir örneğini de XV. yüzyıla ait Türkçe bir Tıp kitabı olan *Yadigâr* adlı eserde görmek mümkündür. Burada özellikle hastaların hararetini düşürmek için bir kap içinde hazırlanan ilaçların kar üstüne konularak soğutulmasından sonra ilacın pamuk aracılığıyla hastanın burnuna koklatılması ya da şakaklarına sürülmesinin hararete iyi geleceği yazılmıştır. Diş ağrıları için de

¹Bu dönemde emirlerden biri buz satan bir tacirin yanına gelir ve sorar: "*Ne satıyorsun? Bana göster*". Satıcı bir parça buz keser ve emire verir. Emir bundan daha soğuşunu istediğini belirtir. Bunun üzerine satıcı, buzun diğer tarafından bir parça kesip verir. Aralarında şöyle bir konuşma geçer: "*Bunun fiyatı ne kadar? Bu bir dirhem, bu ise (ikinci tartılan) 1,5 dirhem. O halde ikincisinden tart ve ver.*" Bk. İbnü'l-Cevzî, 2007: 98.

²VGMA. 604. Sahib Ata Fahreddin Ali hem kendi vakıflarının hem de halkın buz ihtiyacını karşılamak için buzhaneler inşa ettirmiştir.

³Osmanlı Paşaları bu dönemde "buz madeni" işletmeleri kurmuşlar ve Mehmet Paşa 1578 yılında bu işten 80.000 sekine kazanmıştır. Braudel, 2004: 5.

karlı ya da buzlu suyun ağızda tutulması ile ağzın sakinleşip rahatlayacağı anlatılır (Tabib ibn Şerif, 2004: 257, 312). XVIII. yüzyılda Malta şövalyelerinin de Napoli'den kar suyu ve buz getirdikleri ve ateş düşürmek için tedavide su ve buz kullandıkları bilinmektedir (Braudel, 2004: 209-210). Bu durum tarihin en ilkel dönemlerinden itibaren kar ve buzun insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanıldığını zamanla da buhanelerde muhafaza edilerek ticareti yapılan bir meta haline geldiğini göstermektedir.

2. Buzun Elde Edilmesi ve Muhafazası

Orta Çağlarda buzun elde edilmesi ve muhafazası konusunda çeşitli teknikler geliştirilmiştir. Buzu elde etmek için kış gecelerinde büyük sığ havuzlara kaynak suyu akıtılmış birkaç saat içerisinde bu su 10-20 cm'den başlayan kalınlıklarda donduğunda baltalar ve kazmalarla donatılmış işçiler buzı kırarak büyük parçalara bölmüşler ve onları bu iş için özel hazırlanmış yer altı mahzenlerine taşımışlardır. Bu iş yaklaşık 2 ay boyunca, gecede 2-3 kez tekrarlanmıştır. Bu sayede her buz mahzeni, Mayıs-Haziran aylarından itibaren kullanılmaya hazır buz stoklarına sahip olmuştur (Mazaherî, 1972: 256). Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından inşa edilmiş olan buzhanelerin arkalarında da bu amaçla inşa edilmiş olan kışın su dondurmak için birer havuz vardır. Kışın şiddetli soğuklarında şehir ırmağından bu havuzlara açılan su dondurulmuş sonra da kırılarak arkalarındaki kapılardan buzhanelerin içine atılmıştır. Yazın ilerleyen dönemlerinde mahzenlerdeki buz tükendiğinde vakıflar ve buz tüccarları doğal buzluklara yani mağaralara başvurmuşlardır. Konya'nın Akşehir bölgesindeki Yasyan⁴ köyünün hemen üzerindeki dağda⁵ doğal bir buz mağarası bulunmaktadır ve burası Selçuklu döneminde buz depolamak için kullanılmıştır (Konyalı, 2007: 268). Güneş görmeyen ve kışın şiddetli fırtınalarında içi kar ve soğuk hava ile dolan bu mağaranın sıcaklığı her zaman sıfırın altındadır. Ancak bu mağaradan buz, kış aylarında değil, yaz aylarında dağın eteklerinden eriyen kar ve buz sularının mağaranın içine sızarak donmasıyla yaz aylarında elde edilmiştir⁶. Sultan dağının yamacında bulunan bu doğal buzhaneden, yaz aylarında dahi hem kendi bölgesine hem de uzak mesafelere buz temin edilmiştir. Selçuklu saraylarına, konaklarına, emîrlerin köşklerine ve hastalara buradan buz taşınmıştır. Buzun temini, taşınması ve satışı ile meşgul olanlar bu dönemde buzculuk mesleği ile para kazanmışlardır (Konyalı, 1945: 563).

Anadolu'da yaygın bir kullanıma sahip olan kar ve buz, taşıma yoluyla başka bölgelere de ulaştırılmıştır. Bir bölgeden alınan kar, saklanmak üzere kuyulara götürülürken erimemesi için güneş doğmadan önce ya da geceleri taşınmıştır. Karlık ya da buzhane, büyük çukurlarda yaz aylarında kullanılmak üzere biriktirilen karın bulunduğu yerlerdir. Karıcılar tarafından mağaralarda ve buzhanelerde saklanan kar, üzeri bastırılarak depolanmıştır. Kar saklanan depolar, genellikle dağların kuzeye bakan yamaçlarında yer almaktadır (Işın, 2010: 186).

Orta Çağlarda Anadolu'nun dışındaki bölgelerde de buz elde etme, depolama ve halka ulaştırma yöntemleri farklı değildir. Bu dönemde Irak bölgesinde buz, İran'ın Zağros Dağları'ndan elde edilmiştir (Mazaherî, 1972: 256). Mısır, buz ihtiyacını Suriye ve Filistin dağlarından karşılamıştır (İbn Kesir, 1994: 521). Henüz ilkbaharın serin dönemlerinde dağlardan Mısır'a getirilen buzlar, erimemesi için yer altında saklanmış ve sıcak yaz günlerinde çok pahalıya satılmıştır (Goitein, 1967: 115). Mısır'da ayrıca saraya ait Hizânetü's-Şarâb'da saklanan şuruplar, içecekler, marmelatlar ve ilaçların bozulmaması için buraya develerle her gün kar taşınmış, sonrasında devlet eliyle buz satıcılarına veya doğrudan halka satılmıştır (Makrîzî, 1270: 420; Kalkaşendî, 1987: 546). Buz, kantarlarda tartılarak gezici buz satıcılarına toptan verilmiş ve bunlar da onu perakende olarak satışa sunmuşlardır (Mazaherî, 1972: 256-257).

⁴Yasyan köyü, Akşehir'in 20 km. kuzeyindedir. Yasyan bölgesinin stratejik öneminden dolayı burada bir kale inşa edilmiş, ancak II. Mehmet döneminde burası tahrip edilmiştir. Yasyan su kaynakları ile de bilinen bir köydür, bk. Konyalı, 1945: 561.

⁵Burası Yasyan köyünün 2 km. batısında Sultan dağı yamacındadır, bk. Konyalı, 1945: 562.

⁶Donma olayının kışın olması beklenirken, yazın mağaradan buz elde edilme hadisesini bölge halkı, mağaranın yanında mezarı bulunan Buzlu Dede'nin kerametine bağlamaktadır, bk. Konyalı, 1945: 563-564.

3. Selçuklu Dönemi Buzhaneleri

Selçuklu dönemi vakfiyeleri ve XV. yüzyıl Selçuklu vakıfları hakkında bilgi veren Osmanlı dönemi arşiv kayıtlarına, vakıflar tarafından inşa edilen ve işletilen buzhaneler "yahdân"(VGMA. 3155. 100), "yahistan"⁷, "buzluk", "buzluk yeri" ya da "buzhane"(Uzluk, 1958: 15, 17, 21, 29, 31, 39, 43, 48, 52) şeklinde kaydedilmiştir. Buzhanelerden, genellikle bir vakfa gelir getiren arazilerin sınırları belirtilirken bahsedilmiştir. Ancak tarihî süreç içinde yer adlarında meydana gelen değişiklikler nedeniyle bu dönemde adı geçen buzhanelerin yerlerini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Türkiye Selçukluları döneminde Konya, Karaman (Larende), Beyşehir, Akşehir ve Niğde bölgelerinde vakıflar aracılığıyla inşa edilmiş olan 10 adet buzhane tespit edilmiştir. Bunlardan 5'i Konya'nın merkezinde bulunmaktadır. Diğerlerinden ikisi Akşehir'de, geri kalan üçü ise Karaman (Larende), Beyşehir ve Niğde'dedir. Bu durum, halkın ihtiyacını karşılamak üzere ve muhtemelen nüfus yoğunluğuna göre her bölgede belirli mesafelerle buzlukların inşa edildiğini göstermektedir. Konya buzhanelerinden bazıları kale kapılarına olan yakınlıklarından dolayı dış kale kapılarından birine ad olarak da verilmiştir. Dış kalenin kapılarına verilen isimler "Buzhane", Küçük, Porsuk, Çalık, Demir, Hoca Mahmut, Gazzalpa, Ulu, Konya, Karabaş, Ali Şahane ve Hacı Celal'dir (Konyalı, 2007: 168).

Konya'da Kadınhanı bölgesinin ikta sahibi olan vezir Kadı İzzeddin, Kestel bölgesinden Divanlar köyüne kadar olan bütün arazi ve köyler ile Kestel suyunun kirasından elde edilen geliri Konya'da inşa ettirmiş olduğu cami, medrese ve bîmârhane tahsis etmiştir⁸. Bu vakıf içerisinde buzluk yanındaki bir arazi de vakfa gelir getirmek üzere kaydedilmiştir (Bayram, 1997: 47-53). Buzluğun bulunduğu yer tam olarak bilinmese de Kestel suyunun burada dondurularak muhafaza edildiği söylenebilir (Uzluk, 1958: 15). Kadı İzzeddin Akşehir'de inşa ettirdiği medrese için de bir buzluk vakfetmiştir. Selçuklu emîrlerinden Tâceddin Pervâne ve ailesi tarafından 1239 yılında Alâeddin Tepesi'nin kuzeyinde Ferhuniye Mahallesi'nde bir külliye inşa edilmiştir. Arşiv kaynaklarından anlaşıldığına göre bu külliye vakfı; medrese, mescit, zaviye ve türbeden müteşekkildir⁹. Bu vakfın gelirleri arasında köy, bahçe, değirmen taşı gibi akarların yanında bir de buzluk yeri bulunmaktadır. Kayıtlarda buzluğun yeri hakkında bilgi verilmemiştir (Uzluk, 1958: 17). 1217 yılında I. İzzeddin Keykâvus tarafından Sivas'ta Şifahîye Medresesi (Darüşşifa) inşa edilmiş ve buraya Konya'dan vakıflar tahsis edilmiştir. Medreseye Konya'dan vakfedilen sebzeğin sınırları tarif edilirken bir tarafının Kayserili Reisüddin Aşer bin Hasan'ın buzluğu olduğu kaydedilmiştir¹⁰. Vakfiyedeki bu ifadeden Selçuklu döneminde buzlukların yalnızca vakıflar tarafından değil, ihtiyaca binaen fertler tarafından da inşa edilebildiğini göstermektedir. Yine XIII. yüzyılın ikinci yarısında Nahçevanlı Tabip Ekmeleddin (Beyhekim) tarafından Alâeddin Tepesi'nin batı tarafında yapılan Beyhekim Mescidinin evkâfı tarif edilirken de bir buzhaneden bahsedilmiştir¹¹. Buna göre yeri belirtilmeyen, ancak şehrin merkezinde olduğu anlaşılan buzhanenin önündeki bazı araziler mescide gelir getirmek üzere kaydedilmiştir (Uzluk, 1958: 21). Selçuklu veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali, bugün yıkılmış bulunan kalenin güney yönündeki kapılarından Larende (Karaman) Kapısının güneyinde bir külliye inşa ettirmiştir. 1258–1283 tarihleri arasında tamamlanan ve cami, türbe, zaviye ile hamamdan oluşan külliyenin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır (KŞS. II, s. 102/1). Şehrin batısında yer alan ve yine Sâhib Ata tarafından yaptırılmış olan buzhaneler, XVIII. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre gelir getirmek üzere bu külliye vakfedilmiştir (VGMA. 3155. 100). Bu buzhaneler Selçuklu döneminden bugüne ulaşan tek buzhane olması bakımından çok önemlidir. Bu sayede buzhanelerin fiziki özellikleri ve işleyişi hakkında detaylı bilgiler elde edilmektedir.

Karaman (Larende) bölgesinde vakıf kayıtlarında rastlanılan ilk ve tek buzluk 1370 tarihlidir. Eflâkî'nin

⁷Buzluk ya da buzhaneler için kullanılan "Yahdân" kelimesi zamanla halk dilinde "Yahistan, Yasiyan, Yahsiyan" kelimelerine dönüşmüştür. Akşehir'in Yasiyan Köyünün hemen üstündeki dağda doğal bir buz mağarası bulunmaktadır ve burası Selçuklu döneminde buz depolamak için kullanılmıştır, bk. Uzluk, 1958: 42-43.

⁸Ayrıca Kadı İzzeddin inşa ettirdiği külliye de Kestel Pınarı'ndan getirttiği suyu kullanmıştır, bk. Bayram, 2010: 107.

⁹"...Konya sancâğında ve nâhiyesinde vakf-ı medrese-i Tâceddin Mahmud bin el-Vezîr bin Mehmed ümerâ-i es-Sultan Gıyâseddin Keybüsrev bin Alâeddin Keykubâd es-Selçukî bâliyâ Tâc-ı Vezîr..." VGMA. 2180. 526.

¹⁰Buzluğun yeri tam olarak bilinmemekle birlikte belgede "...Konya haricinde..." ibaresi yer almaktadır, bk. VGMA. 584. 288.

¹¹Beyhekim Mescidi'nin vakfiyesi günümüze ulaşmamıştır. Vakıf kurucusu olan Bey-i hekim Ekmeleddin, Mevlânâ'nın dostluğunu kazanmış ve ölüm döşeginde iken yanında bulunmuştur. Eflâkî onu, "zamanın bipokrati ve Rum hekimlerinin ulularından" şeklinde tarif etmiştir. Kendisi doktorluğunu yaptığı Mevlânâ'nın müridi olmuştur. bk. Ahmed Eflâkî, 2011: 15, 17, 149.

"*Kadınların Sultanı Tâceddin Kalemşah*"(Ahmed Eflâki, 2011: 715) şeklinde tarif ettiği Selçuklu dönemi kadılarından Ahî Tâceddin Kalemşah, Gazi Alemşah mahallesinde mescit, medrese ve zaviyeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. İbn Battûta Karamanoğlu Bedreddin Bey döneminde Konya'ya geldiğinde Ahî zaviyelerinden olan Kadı Kalemşah zaviyesinde konaklamıştır¹². Bir de Kadı Kalemşah'ın oğlu Kalemî oğlu Ahî Mehmet Bey tarafından 1370 yılında Karaman (Larende) bölgesinde bir zaviye inşa edilmiştir (Ulu Ârif Çelebi, 1949: 89-90) ki bu zaviyenin vakıf gelirleri arasında Tayî Buzluğu adı verilen bir buzhane bulunmaktadır. Buzluğun yeri belli olmamakla birlikte, buranın vakfa gelir getirmek üzere vakfedildiği ve işletildiği anlaşılmaktadır (Uzluk, 1958: 31-32).

Beşşehir bölgesinde Seyyid Hasan Zaviyesi vakfına gelir getiren araziler tarif edilirken bir buzluktan söz edilmiştir. Seyyid Hasan Zaviyesinin vakfı bugüne ulaşmadığından ne zaman inşa edildiği hakkında bir bilgi yoktur. Ancak 1476 yılı kayıtları içinde bulunduğu göre Selçuklu ya da Beylikler döneminde kurulduğu ve buzluğun o tarihten beri kullanıldığı söylenebilir. Vakıf kayıtlarında Seyyid Hasan'ın zaviye vakfı için satın alarak vakfettiği arazinin buzluhkane civarında olduğu ifade edilmiştir (Uzluk, 1958: 38; Erdoğan, 1994:138).

Selçuklu döneminde Akşehir'de iki adet buzhane vardır. Daha önce de belirtildiği gibi Kadı İzzeddin hem Konya'da inşa ettirdiği külliye hem de Akşehir'de inşa ettirdiği medrese vakfına birer buzluk vakfetmiştir. Akşehir'de İmaret Camii'nin kuzey doğusunda bulunan ve Selçuklu döneminde inşa edilmiş olan bu medresenin inşa tarihi belli değildir (Konyalı, 1945: 272-273). 1476 yılına ait kayıtlarda medresenin tamire ihtiyaç duyduğu belirtilmiş ve vakıfları arasında ev ile dükkânlarla birlikte bir buzhane yeri olduğu kaydedilmiştir. Aynı yıla ait kayıtlarda buzhanelerin vakıflara isim verdiği de görülmektedir. Akşehir'de hangi tarihte inşa edildiği ve vakıf kurucusu bilinmeyen, imamlar tarafından yönetildiği belirtilen "Yahdân Mescidi Vakfı" adında bir vakıf bulunmaktadır (Uzluk, 1958: 44). Yine Akşehir'in Nadir köyündeki Ulu Mescid'in vakıfları arasında "*buzluk bahçesinin yarısı*" ibaresi yer almaktadır. Bu durumda bahçenin içinde bir buzluk olabileceği gibi, yakınlardaki bir buzluğun bahçeye ad vermiş olabileceği de düşünülebilir (Uzluk, 1958: 48).

Niğde, Türkiye Selçukluları ve Karamanoğulları döneminin imar ve yerleşim bakımından önemli şehirlerinden biridir. Bu öneminden dolayı Selçuklular devrinde zaman zaman hanedan ailesine mensup kişiler tarafından idare edilmiştir. II. Kılıç Arslan ülkeyi oğulları arasında taksim ettiği zaman Niğde'nin yönetimini oğlu Melik Arslanşah'a vermiştir (İbn Bibi, 1996: 41). Selçuklu döneminde Niğde'de birçok vakıf inşa edilmiştir ve bunların içindeki zaviyelerin sayısı 12 (TK. 564. 61, 62, 63, 64), mescitlerin sayısı ise 15'tir. Selçuklu döneminde Niğde'de kaç tane buzhanelerin olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Ancak Şeyh Gaybi Zaviyesi'nin vakıfları arasında buzluk yanında bir iş yeri, yine Hoca Veys Mescidi, Şahne Mahallesi Mescidi ve Hacım Sultan Mahallesi Mescidi vakıfları arasında "*buzluk yanında yer*" ifadeleri yer almaktadır (Uzluk, 1958: 52-53). Adı geçen buzhanelerin yeri belli değilse de bu vakıfların arazilerin çoğunun bir sebeple buzluğa sınır olduğu ve bu sayede Niğde'de halkın ihtiyaçlarını karşılayan buzhanelerin varlığı ortaya çıkmaktadır.

4. Buzhanelerin Yapısı ve İşletilmesi

Vakıf kayıtlarında yapılan incelemelere göre Selçuklu döneminde Konya'da 5 adet buzhane inşa edilmiştir. Ancak bunlardan yalnızca vezir Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından vakıf olarak inşa edilmiş olan buzhaneler günümüze ulaşmıştır. Bu buzhaneler, Selçuklu döneminde inşa edilen ve Osmanlı döneminde de kullanılmaya devam eden yapıların özellikleri, işletilmesi, görevlileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen bu buzhaneler sadece muhafaza özelliği ile değil, mimarisi ve buz dondurma tekniği bakımından da önem arz etmektedir. Anadolu'daki buzhaneler genel olarak taş, tuğla ve kerpiçten inşa edilmiştir. Toprağın 6-8 metre altındadır ve buraya merdivenle inilmektedir. Buzhaneler doldurulduktan sonra kapıların ve deliklerin önlerine toprak yığılmak suretiyle içeriye sıcak ve ertici havanın girmesi engellenmiştir. Buzhaneler yazın aynı zamanda soğuk hava deposu vazifesi de görmüş, doğu-batı yönünde inşa edilmiş ve kışın eriyen buzların doğu kapısından akıtılarak değerlendirilmesi için giriş batıdan verilmiştir. Bunun yanında giriş ve çıkış amaçlı hem doğuya hem de

¹²İbn Battûta bu zaviyenin kalabalık bir öğrenci topluluğuna sahip olduğunu ve kendilerini Fütüvvetle adadıklarını ifade etmiştir, bk. İbn Battûta, 2004: 412-423.

batıya birer kapı yapılmıştır. Eriyen kar ya da buzların soğuk su olarak kanallardan akıtılması ve halka sunulması hakkında Busbecq'in de bir gözlemi olmuştur. XVI. yüzyılda Bozüyük'te bir handa konaklayan Busbecq, hanın yakınında yüksek bir kaya üzerinde kare şeklinde geniş bir sarnıcın inşa edilmiş olduğunu ve sarnıçtan ana yola kadar bir kanalın uzandığını anlatmıştır. Devamında "...eskiden burada yaşayan halk, kış gelince sarnıcın içini karla doldurur, eriyen kar suyu da kanaldan akarak yolcuların susuzluğunu giderirmiş..." ifadelerini kullanmıştır (Busbecq, 2005: 48-49). Bu durum, XVI. yüzyıldan önce de mağara ya da buzhanelerde eriyen suların halka soğuk su olarak sistemli bir şekilde ulaştırıldığını göstermektedir.

Sâhib Ata Fahreddin Ali tarafından Havzan-İstasyon bölgesinde inşa edilmiş olan buzhaneler "Havzan Buzhanesi"¹³ "Tekli Buzhane"¹⁴ ve "Yahdân"(Konyalı, 2007: 268) gibi değişik isimlerle anılmaktadır. Bunlar Selçuklu döneminde kalenin dışında ve şehre uzak bir mesafede yer almakta idi. Bunların tekli ve çiftli olmak üzere, birbirlerine bağlı arklar ve havuzlarla bir kompleks şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Bu buzhanelerde 1906 yılında dahi kış aylarında karların sıkıştırılması ve buzhanelere taşınması işlemi devam etmiş ve masrafları vakıf tarafından karşılanmıştır (VGMA. 4147. 96). Konyalının tarifine göre buzhanelerin boyları 15, enleri 5'er ve yükseklikleri 8'er metredir. Kapılarından 20'şer ayak taş merdivenle en aşağıya kadar inilmektedir. Merdivenlerin yanında buzlardan sızan suların akması için birer kuyu vardır ve altları topraktır. Buzhaneler toprak içine gömülmüş bir haldedir. Toprak üstündeki 1,5 metrelik kısımların üstüne de toprak çekilmek suretiyle yaz sıcaklarının içine sızması önlenmiştir. Kitabesi bulunmayan bu eserlerin yapım tarihi kesin olarak bilinmemektedir¹⁵.

Selçuklu ve devamında Osmanlı dönemlerinde hem vakıflara gelir getirmek hem de halkın ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilen buzhanelerin kiraya verilmek suretiyle işletildiği anlaşılmaktadır. Arşiv kayıtlarına bu konuda yansıyan birçok mevzu vardır. Sâhib Ata Fahreddin Ali'nin banisi olduğu buzhanelerin geliri 1787 yılında Ali adlı bir şahıs tarafından istismar edilmiştir. Külliye'nin mütevellileri mahkemeye başvurarak Ali adlı şahsın üç buzhanenin buzlarını mütevellilerin izni olmadan sattığını ve değeri 1.500 kuruş olan parayı aldığı iddia ederek şikâyetçi olmuşlardır. Davalı hakkındaki iddiayı önce reddetmiş, ancak dinlenen şahitlerden sonra suçlu bulunarak aldığı 1500 kuruşu ödemeye mahkum edilmiştir (KŞS., LXV. 21). Yine adı geçen buzhaneler 1867 ile 1870 yılları arasında toplam 4.275 kuruşa kiraya verilmiştir (VGMA. 3134. 22).

Tarihin her döneminde vakfa gelir getiren kalemlerin muhafazası ve olduğu gibi korunması konusunda titizlik gösterilmiş, bunun için vakıf personeli görevlendirilmiştir. Örneğin 1910 yılında Sâhib Ata Fahreddin Ali'ye ait buzhanede görev yapan ve hem tartı hem de bakım ve muhafaza işleminden sorumlu bekçinin ücreti 405 kuruştur (VGMA. 4188. 97). Bu kayıt, buzhanelerin inşa edildiği tarihten itibaren burada sorumlu bir personelin bulunduğunu açıkça göstermektedir.

5. Sonuç

Türkiye Selçukluları döneminde kamunun ihtiyaç duyduğu en ufak sosyal hizmetler dahi vakıflar tarafından organize edilerek finanse edilmiştir. Bunlar, bizzat kendisinden faydalanılan kurumlar olduğu gibi, bir kısmı da hem vakfa gelir getirmek hem de halkın ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilen ya da vakfedilen unsurlardır. Konya'daki buzhaneler de vakıflara gelir getirerek halkın bu konudaki ihtiyaçlarını karşılamak üzere inşa edilmiştir. Anadolu'da doğal buz mağaralarının bulunmadığı bölgelerde yeme-içmede, tedavide ve nakliyede kullanılmak üzere şehrin belirli bölgelerinde ilkel ancak işlevsel denilebilecek buz depoları yapılmıştır. Selçuklu döneminde Konya ve çevresinde on adet buzhane tespit edilmiştir. Ancak bunların nerelerde inşa edildikleri, büyüklükleri ve işleyişleri hakkındaki bilgiler yetersizdir. Buna rağmen,

¹³ Uğur ve Koman, 1934: 77, 80. Meram Çayı'ndan üstü açık bir kanal veya arka ayrılan ve Şehir Irmağı adı verilen suyunun, Sahip Ata tarafından yaptırıldığını belirtirken, bu suyuyla, buzhanelerin ve Sahip Ata Hamamının su ihtiyacının temin edildiği ifade etmektedirler. Havzan bu su taksimatının yapıldığı bölümde yer alan ve bağlarıyla tanınan bir yerdir. Konyalı, Konya kalesinin batısına Havzan (suların toplandığı yer) adının verildiğini, Meram suyunun şehir ırmağı yoluyla Havzan'daki kubbe'de toplanıp, toprak künklerle şehrin çeşitli semtlerine dağıtıldığını belirtir. Bu kubbenin bir zelzelede çöktüğünü kaydeden Konyalı, Havzan'dan 22 künkle semtlere su taksim edildiğini gördüğünü, Havzan'ı (Su kubbesi) I. Alâeddin Keykubad'ın yaptırdığını, ancak kitabe olmadığı için yapıldığı tarihin kesin olarak bilinemediğini ifade etmektedir. Konyalı, 2007:985.

¹⁴ Bu isim, yakınındaki diğer buzhane ile binayı ayırabilmek için konulmuştur.

¹⁵ 1710 yılında zemini Sâhib Ata vakfına ait olan buzhanelerin Nazırının olmaması nedeniyle buraya Seyyid Ahmet'in görevli olarak atıldığı belirtilmiştir, bk. HD. 1107. 25.

sayılarına bakıldığında nüfusun yoğun olduğu şehir merkezlerinde daha fazla buzhanenin olduğu ve Konya çevresinde belirli mesafelerle inşa edildikleri söylenebilir. Kış aylarında buzhanelerde çeşitli tekniklerle depolanan buz kütleleri bahar aylarından itibaren kullanılmaya başlanmış, buzların erimesi halinde ise halk bunu soğuk içme suyu olarak sarf etmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

- HD. 1107, s. 25.
 KŞS. II, s. 102/1.
 KŞS. LXV, s. 21.
 VGMA. 3155. 100.
 VGMA. 2180, s. 526.
 VGMA. 4147. 96.
 VGMA. Defter No. 604.
 VGMA. 584, s. 288.
 VGMA. 3134. 22.
 VGMA. 4188. 97.

Ana Kaynaklar

- Ahmed Eflâkî. Ariflerin Menkıbeleri, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2011.
 İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî. İbn Battûta Seyahatnâmesi, I, çev. Sait Aykut, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
 İbn Havkal. 10. Asırda İslâm Coğrafyası, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2017.
 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail İmâdü'd-dîn İbn Ömer ed-Dımişkî. el-Bidâye ve'n-Nihâye fi't-Tarih, XIII, haz. Mehmet Keskin, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1994.
 İbnü'l-Cevzî. Kitâbu'l-Hamkâ ve'l-Muğaffelîn, Ahmak ve Dalgınlar Kitabı, çev. Enver Güneç, İstanbul, 2007.
 Kalkaşendî. Subhu'l-A'sâ fi Sınâ' ati'l-İnşâ, III, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Beirut, 1987.
 Mahmûd el-Kâşgârî. Dîvânü Lügâti't-Türk, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2007.
 Makrîzî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali. el-Mevâizu ve'l-İ'tibâr bi Zikri'l-Hitâti ve'l-Âsâr, I, Kahire, 1270.
 Ogier Ghislain de Busbecq. Kanuni Döneminde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri (1555-1560), çev. Derin Türkömer, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2005.
 Tabib ibn Şerif. Yedigâr, haz. M. Yahya Okutan, Doğan Koçer, Mecit Yıldız, İstanbul, 5. Merkez Efendi Geleneksel Tıp Derneği Yayınları, 2004.
 Ulu Ârif Çelebinin Rubâileri, trc. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul, Kurtulmuş Basımevi, 1949.

Araştırmalar

- Ahsan, Muhammed Manazir. Social Life Under the Abbasids, 170-289 AH, 786-902 AD, Londra-New York, Longman, 1979.
 Bayram, M. (1997). "*Selçuklu Veziri Kadı İzzeddin Tarafından Düzenlenen Bir Vakıf-nâme*", Ata Dergisi, sayı: 7, s. 47-53.
 Bayram, M. (2010). "*Selçuklular Zamanında Konya'da Su Şebekeleri*", Su Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri, Konya Büyük Şehir Belediyesi Koski Genel Müdürlüğü, Konya, Turkey 26-27 Haziran 2009, Konya s. 103-107.
 Braudel, Fernand. II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1994.
 Braudel, Fernand. Uygurlukların Grameri, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara, İmge Kitabevi, 1996.
 Erdoğan, Y., Kırca, C., Şahin, H., Nazlıgül, N., Sakallı, T., Cihan, A. K., Güzel, A. ve Samur, S. (1988). "*Muhammed bin Zekerîyya er-Razî Besinler Kitabı (Menâfî'ül-Ağziyeti ve Def-i Madarriha)*", Ebubekir er-Razi Sempozyumu Bildirileri, Erciyes Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, Kayseri, Turkey, 14 Mart 1988, Kayseri s. 33-74.
 Erdoğan, M. A. (1994). "*Karaman Vilâyeti Zâviyeleri*", Tarih İncelemeleri Dergisi, sayı: IX, s. 89-157.
 Goitein, D. Sholomo. A Mediterranean Society I, Economic Foundations, Berkeley, University of

California Press,1967.

Işın, Priscilla Mary. Osmanlı Mutfak Sözlüğü, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2010.

İlhan, N. (1978). "*Les 'Buzhane' de Konya*", Fifth International Congress of Turkish Art, ed. G. Fehér, Akademiai Kiado, Budapest, s. 423-432.

Konyalı, İbrahim Hakkı. Nasreddin Hocanın Şehri Akşehir, İstanbul, Numune Matbaası, 1945.

Konyalı, İbrahim Hakkı. Konya Tarihi, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi, 2007.

Hitti, K. Philip. Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2011.

Martal, Abdullah. Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir, İzmir, Yazıt Yayın Dağıtım, 2007.

Mazaherî, Ali. Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları, çev. Bahriye Üçok, İstanbul, Varlık Yayınları, 1972.

Uğur, Ferit ve Koman, Mesut. *Sabîp Ata ile Oğullarının Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934.

Uzluk, Feridun Nafız. Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları, Ankara, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı 1958.